

ATATÜRK VE TÜRK KADIN HAKLARI

HALE ŞIVGIN*

Osmanlı İmparatorluğu içinde aşağı yukarı 100-150 yıllık bir zamanı kapsayan ıslahat hareketlerinden özellikle kadın hakları konusunda bir sonuca varılamamıştı. Fakat Atatürk döneminde 10-15 yıl gibi kısa bir sürede büyük mesafeler alınmıştı. Atatürk inkılâplarının bir çoğu Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde söz konusu olduğu halde başarı sağlanamamıştır. Atatürk'ün Türk kadınına verdiği hakların daha iyi anlaşılması bakımından Osmanlı ıslahat hareketleri içerisinde kadın hakları konusunda yapılmak istenenleri kısaca hatırlatmakta yarar vardır.

Osmanlı ıslahat hareketleri bir bütün olarak ele alındığında bunun 17. yüzyıldan başladığını görürüz.. Osmanlı devleti batının üstünlüğünü daha ilk yenilgiler başladığı zaman fark etmişti. Osmanlı İmparatorluğu'nda çöküşün başladığı andan itibaren yenileşme modernleşme çabaları da başlamış bulunuyordu.¹ Başlangıçtan III. Selim'e kadar olan yeniliklerden bir sonuç alınmadı. III. Selim'le hareket daha hızlandı. Artık ıslahat hareketleri eskiyi diriltmeye çalışmaktan çok batı yöntemlerini alma yönüne doğru çevilmeye başlandı.² II. Mahmut'a gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu batı dünyasının etkilerine kapılarını bir dereceye kadar açmış bulunuyordu. Bununla birlikte batı kurumlarını benimseyenler çok azdı. II. Mahmut'un iyi niyetli gayretlerine rağmen yenilikleri özden çok şekilde kalmıştı. Osmanlı devletinde bu yenileşme hareketleri olurken hatta ıslahatlarıyla ünlü III. Selim ve II. Mahmut devirlerinde bile kadın haklarıyla ilgili henüz en ufak bir kısırdanma bile yoktu. Hatta kadınlarla ilgili en sert yasaklar bu dönemde çıkarılmıştı. III. Selim zamanında çıkan şu ferman ilgi çekicidir.

"Benim vezirim kadınların çarşı ve pazarda açık renk ferace ile gezdiklerini, edepsizlik ettiklerini duydum ve gördüm, bundan sonra kadınların açık renk ferace ve büyük yaka giymemesini herkesin edebiyile gezmesini tembih et. Terzileri de böyle edepsiz elbiseler dikmekten men eyle."³

* Yrd.Doç.Dr., Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, c. 5, Ankara 1983, s. 55.

² Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma* İstanbul 1978, s. 42.

³ Tezer Taşkıran, *Türk Kadın Hakları*, İstanbul 1975, s.20.

Görüldüğü gibi Osmanlı padişahlarının en aydın ve en yenilikçilerinden olan III. Selim ve II. Mahmut dönemlerinde pek çok konuda batılılaşma isteği görülürken kadın hakları konusundaki düşüncelerinde kendilerinden önceki padişahlardan hiçbir farkları yoktu. Bununla birlikte bu dönemde yapılan diğer yenilikler dolaylı olarak kadının durumunu düşündürmeye başlayacaktı. Avrupa başkentlerinde daimi büyük elçilikler kurulması Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi Avrupa'dan çok sayıda teknik ve askerî eleman getirilmesi ve bunların birçoğunun aileleri ile birlikte gelmeleri Avrupa'nın sosyal hayatını unamada çok etkili olmuşlardı. Yani bu dönem Avrupa kadını ve sosyal hayatını tanıma dönemi olmuştu.

1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı modernleşmeyi daha kesin çizgilerle ortaya koydu. 1839 tarihi imparatorluğun gerileme ve toprak kaybetme dönemi olmakla birlikte imparatorlukta siyasi, fikrî ve sosyal ıslahat hareketlerinin de başlangıcı idi. Tanzimat reformu ile çağdaş anlamda bir hukuk devletinin kurulmasına başlanmış olduğu söylenir. Bunun için batıda ortaya atılmış olan insan hakları ilkelerinden kimilerinin aktarma edilmiş olduğu biliniyordu. Bu ilkeler arasında özgürlüğe yer verilmemiş sadece siyasal eşitlikten söz edilmişti. Bu konuda kadın erkek ayrımı yapılmamakla birlikte eşitliğin yalnızca erkekler için geçerli bir ilke olduğu sanılmıştı. Ne var ki kadının içinde bulunduğu koşullar değişmedikçe çağdaş bir hukuk devleti meydana getirilemeyeceği anlaşıldığından kadın hakları doğrultusunda emeklemelerin başladığı görülüyordu.⁴

Abdülmecit devrinde (1839-1861) Osmanlı devleti klasik yapısını devam ettirmekle birlikte devlet adamlarının görüşlerinde bazı Avrupaî telakkiler, âdetler yer almaya başladı. İlk olarak 1858'de İstanbul'da bir kız rüştiyesi açıldı.⁵ Tanzimat'ın ilanından 25 yıl sonra ilk defa Terakki adında bir kadın dergisi çıkarıldı. Osmanlı İmparatorluğu'nda feminizm yapan ilk dergi buydu. İmparatorluğun büyük şehirlerindeki kadınlar tarafından hararetle takip edilmekteydi. Dergiye mektup yazan kadınlar eğitim ve çalışma imkanlarının yaratılmasını istiyorlardı.⁶ Çeşitli vesilelerle imparatorluğa gelip Türklerle temas eden Avrupalılar da hükümetçe siyasî ve hukukî sahada yapılmakta olan batılılaşma teşebbüslerini yeterli görmeyerek cemiyetin batılılaşması için kadın eğitimine önem verilmesi gerektiğini ifade ediyorlardı.

⁴ Karal, *Atatürk ve Devrim Konulu Makaleler*, Ankara 1980, s.122.

⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c.6, Ankara 1988, s.173.

⁶ *Tanzimat I*, Yüzüncü Yıl Münasebetiyle, İstanbul 1940, s.651.

Kadın hakları konusunun bu şekilde ortaya konması ve tartışılmaya başlanması Abdülaziz devrinde kadın eğitimi için çeşitli okulların açılmasıyla sonuçlandı. Ancak, bunun dışında kadının durumuyla ilgili bir iyileştirme yapılmadı.⁷

Tanzimat cemiyetin her alanında olduğu gibi edebiyatta da bir değişiklik meydana getirmiş, tasavvufi endişelerden sıyrılmış konular dünyevileşmişti. Şinasi'nin *Şair Evlenmesi* ile ancak 1860'ta Türk kadını romana ve tiyatroya girmişti. Daha sonra Namık Kemal bunu *Gülnihal* ve *İntibah* ile devam ettirmişti.⁸

II. Abdülhamit döneminde Tanzimat reformları yeni bir istikamete yöneliyordu. Kadınlık konusunda Tanzimatla başlayan gelişmeler II. Abdülhamit döneminde de bütün baskı ve yasaklara rağmen devam etti. Kadın basını önemli bir gelişme gösterdi. İlk olarak 1893'te hanımlara mahmus gazete ve birçok kadın dergileri çıkarıldı. Kadın okurları arttı. 1876'da ilk Kız Öğretmen Okulu (Darülmuallimat açıldı. İlk Kız İdadisi de yine bu dönemde açıldı (1880).

1908 Temmuzunda Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle geniş bir ifade özgürlüğü sağlandı. Kadını ilgilendiren sorunlar tüm biçimiyle incelenmeye, çözümlenmeye ve tartışılmaya başlandı. Bu devirde pek çok kadın dergisi çıktı. Ne var ki, bu özgürlük de kısa sürdü. Sansür yeniden ortaya çıktı. Bu devirde yaygın olan düşünce akımlarından her biri kadın sorununu kendi düşüncesine göre ele alıyordu. İslamcılar, Türkçüler ve batucılar her konuda olduğu gibi kadın konusunda da farklı tezler ileri sürüyorlardı.⁹

Balkan Savaşından sonra kadın hakları daha fazla savunulmaya başlandı. Hükümet kız okulları konusunda daha cesareti hareket etti. 1913'de İlkokul kararnamesiyle kız rüştiyeleri 6 senelik kız ilkokulları haline geldi. İlçe merkezlerine kadar bu okulların açılmasına çalışıldı. Bazı vilayet merkezlerinde kız öğretmen okulları açıldı. Aynı yıllarda (1913-1916) ilk kız üniversitesi açılmış erkeklerle beraber ders görmeleri uygulanmak istendiğinden kapatılmıştı. Aynı dönemde sahneye çıkan ilk Türk kızı Afife Hanım, Şeyhülislam fetvasıyla tutuklanmıştı.

⁷ Karal, *Osmanlı Tarihi*, c 7, Ankara 1988, s. 282-283.

⁸ *Tanzimat*, a.g.e., s. 653.

⁹ Bernard Caporal, *Kemalizm ve Kemalizm Sonrası Türk Kadını*, Ankara 1982, s.77-101

Fakat Birinci Dünya Savaşı sırasında kadın hakları konusunda belirli bir ilerleme kaydedilmişti. Askere giden erkeklerden boşalan bazı memuriyetlere kadınların atanması kabul edilmişti. Köylü kadın ise cephe gerisinde üretimi tamamen ele almıştı. Fakat bütün bu gelişmelere rağmen taşıtlarda kadın ve erkeklerin yeri ayrıydı. Ancak, 1916 yılında kadına bazı müstesna hallerde boşanma hakkı tanındı. 1917'de çıkarılan Aile Kararnamesiyle kadın hamiyete edilmeye çalışıldı. Çok evliliğin olabilmesi ilk eşin müsaadesine bağlandı.¹⁰

Osmanlı devletindeki kadın sorunu bu şekilde kesin sonuçlara varmaktan uzak tereddüt ve çelişkiler içinde Mustafa Kemal'in soruna el koymasına kadar bu şekilde sürüp gitti. Osmanlı ıslahat hareketlerinin başladığı yıllardan Birinci Dünya Savaşının sonuna kadar kadın hakları konusunda yapılanları kısaca özetledikten sonra mekalemizin asıl kısmına yani Atatürk'ün Türk kadınına verdiği haklar ve Türk kadınının geleceği hakkındaki fikir ve düşüncelerine geçebiliriz.

Atatürk'ün Türk kadınına birçok batı ülkesinden önce verdiği hakları daha iyi değerlendirebilmek için onun Kurtuluş Savaşı'ndan itibaren Türk kadınına karşı takındığı tavrı iyi incelemek gerekir.

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunanlılar tarafından haksız işgali bütün yurttaki büyük bir heyecan ve üzüntü yarattı. Bu olaydan sonra halkın tepkisi şiddetlenmiş protesto ve mitinglerin sayısı çok artmıştı. Bu mitinglere kadınlar da katılmış, konuşma yapmış ayrıca kendileri de mitingler tertip etmişlerdi.

18 Mayıs'ta İstanbul Üniversitesi konferans salonunda profesörlerin işgali protesto konuşmalarından sonra halk ve hanımlar adına da katılanlar olmuştu. İnas Darülfünunu adına konuşan bir hanım "biz de sizin kadar, belki daha ziyade müteellimiz. Teşebbüslerinize en kavi bir imanla iştirak ediyoruz" dedi.¹¹ Aynı tarihte Anadolu'nun çeşitli yörelerinde işgali protesto toplantıları ve mitingleri yapıyordu.

Ertesi gün yani, 19 Mayıs'ta İstanbul'da Fatih belediyesi önünde kadınlı erkekli büyük bir miting yapılmış, burada Halide Edip ve Meliha Hanımlar çok içten ve heyecanlı konuşmalar yapmışlardı. Halide Edip, "biz erkekleri-

¹⁰ *Tanzimat I*, s. 568.

¹¹ 19 Mayıs 1919 tarihli *İstiklal, İkdam, Sabah, Vakit, Memleket* gazeteleri.

mizle beraber milletin kalbinden gelen en kuvvetli, en akıllı, en cesur milleti en çok temsil edecek bir kabine isteriz. Padişahımıza halkın hissiyatını tebliğ eder ve deriz ki, işte kara bir gün yaşıyoruz."¹² Bu mitingde son konuşmayı Darülfünundan, Meliha Hanımefendi yapmıştı. O da, memleketin gözler önünde çöktüğünü, vatani kurtarmak için yaşamak gerektiğini bütün felaketlere tahammül ederek yaşamanın daha büyük fedakarlık olacağını söylemişti. Burada alınan karar gereğince ABD Cumhurbaşkanı Wilson'a telgrafla işgalin protesto edildiği bildirilmişti.¹³

20 Mayıs 1919'da Üsküdar Doğanlılar'da yapılan mitingde erkek hatipler yanında Asri Kadınlar Cemiyeti adına Sabahat, Naciye ve Zeliha Hanımlar konuşmuşlardı. Sabahat Hanım özetle, "Türk olan İzmir'i bugün Yunanlılar aldılar. Belki yarın da sinemizden bir şefkat kalbimizden bir hayat koparır gibi birer birer Konya'mızı, Bursa'mızı hatta bütün güzellikleriyle nazarları celbeden çok sevgili İstanbul'umuzu isteyeceklerdir. Artık bu son zulmün önünde biz kadın erkek, genç, ihtiyar hepimiz birleşelim¹⁴ demiştir. Naciye Hanım ise İzmir'in işgalinin haksızlığını dile getirmiş, Sanayi Mektebi Fransızca Hocası Zeliha Hanım da Türklerin en medeni milletler kadar yüksek duyguları olduğunu, ancak toprağından bir karış yer vermeyeceğini söyler.¹⁵

22 Mayıs'ta Kadıköy'de sürekli yağın yağmurun altında 20 bin kişinin katıldığı bir protesto mitingi tertip edildi. Bunlar arasında pek çok hanım vardı. Burada da Halide Edip, Münevver ve Saim Hanımlar konuşmacılar arasında yer aldılar. Kalabalığı çok duygulandıran ve heyecandıran konuşmalar yaptılar. İşgal karşısında Türk kadınının yüce duygularını dile getirdiler.¹⁶

23 Mayıs'ta Sultanahmet Meydanı'nda o zamana kadar yapılan mitinglerin en muazzamı yapıldı. Tahminen 200 bin kişi katıldı. Eyüp İnas Numune Mektebi'nin siyah bayraklarının üzerinde "yaşamak isteriz, Müslümanlar öldürülemez" cümleleri yazıyordu.¹⁷ Halide Edip burada da konuştu.¹⁸ Bu mitingden rahatsız olan İtilaf Devletleri hükümeti mitingleri yasak etmeye zor-

¹² Halide Edip Adivar, *Türk'ün Ataşle İmtihanı*, İstanbul 1982, s. 28-30; 20 Mayıs 1919 tarihli *İstiklal, Sabah, Alemdar, İkdam, İleri, Vakit, Tasvir-i Efkar, Memleket* gazeteleri.

¹³ 20 Mayıs 1919 tarihli *İstiklal, Vakit, Memleket, İleri, Tasvir-i Efkar, Alemdar, Sabah, İkdam* gazeteleri.

¹⁴ 21 Mayıs 1919 tarihli, *İstiklal, Vakit, Memleket, İleri, İkdam* gazeteleri.

¹⁵ 21 Mayıs 1919 tarihli, *İstiklal, Memleket, İleri, Vakit, İkdam* gazeteleri.

¹⁶ 23 Mayıs 1919 tarihli, *İstiklal, İleri, Vakit, Memleket, Sabah, Yeni Gazete* gazeteleri.

¹⁷ 24 Mayıs 1919 tarihli, *İstiklal* gazetesi.

¹⁸ Adivar, a.g.e., s. 34-35; 24 Mayıs 1919 *İstiklal, Yeni Gazete, Alemdar, Sabah, İkdam, Vakit, Memleket, İleri* gazeteleri.

ladılar. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti yayınladığı bir tebliğ ile mitinglerin yapılmasını yasakladı.¹⁹

Atatürk İzmir'in işgalinden bir kaç gün sonra Samsun'a çıktı ve 22 Mayıs 1919'da Osmanlı devletine yazdığı bir raporda milletin birlik olduğunu millî hakimiyet esasını ve Türk duygusunu hedef tuttuğunu belirtmişti. Bu rapor Millî Mücadele hareketinin ilk fikrî hazırlığının belgesi sayılabılırdı.²⁰

Atatürk 28 Mayıs 1919'da ise Havza'dan Anadolu'daki komutanlara ve mülkî amirlere gönderdiği beyanname ile yurt bütünlüğünün korunması için millî örgütler kurulması ve düşman işgalini protesto etmek için de mitingler tertip edilmesi, bu hareketlerin kamuoyuna, İstanbul hükümetine ve yabancı devletlere duyurulmasını istemişti.²¹ Atatürk milleti harekete geçirip uyarmak istiyordu. Mustafa Kemal'in bu bildirisinden sonra mitingler daha geniş düzeyde yapılmış, bu dağınık direnmeler bir birliğe doğru yol almaya başlamıştı.

30 Mayıs cuma günü Osmanlı devletinin mitingleri yasak eden bildirisine rağmen, Sultanahmet Meydanı'nda toplanılmış, burada Darülfünun öğrencilerinden Şükufe Nihal Hanım da ilgi çekici bir konuşma yapmıştı.²² Kamuoyu Mustafa Kemal'in 28 Mayıs'ta yayınladığı bildiriye uyararak yurdun her tarafında protesto mitingleri yapmaya devam etmişti. Anadolu'daki hanımlar düzenlenen mitinglere katıldıkları gibi bizzat kendileri de miting organize ediyorlardı.

10 Aralıkta Kastamonu'da Kız Muallim Mektebi'nin bahçesinde Müdafai Hukuk Kadınlar Şubesi'nin hazırladığı toplantı yapıldı.²³

Bu arada ilgi çekici olaylardan birisi de 5 Kasım 1919'da Sivas'ta Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin kurulmasıydı. Bu tarihte Türk kadını henüz hiçbir hakka sahip değildi. Cemiyet, Mustafa Kemal'in 28 Mayıs'taki bildirisine doğrultusunda kurulmuştu. Cemiyetin amacı Misak-ı Millî sınırları içinde birlik ve bütünlüğü sağlamak, işgali kaldırmak, bu amaca ulaşmak için de erkeklerle birlikte mücadele vermektir. Cemiyetin yönetme-

¹⁹ 25-26 Mayıs 1919 tarihli *Alemdar* gazetesi.

²⁰ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. 4, Ankara 1991, s. 24-25.

²¹ Atatürk, *Nutuk*, c. 1, s. 15-16, Atatürk'ün 100. Doğum Yıldönümü Kutlama Koordinasyon Kurulu.

²² 31 Mayıs 1919 tarihli *İstiklal, Yeni Gazete, Vakit, Tasvir-i Efkâr, İleri, Memleket, Alemdar* gazeteleri.

²³ Hüsnü Açıkgozcü, *İstiklal Harbinde Kastamonu*, Kastamonu 1943, s.30.

liğinde çalışma usulleri teşkilâtın kurulma esasları da belirtilmişti. Anadolu'nun gereken yerlerinde şubeleri açıldı.²⁴ Cemiyet bir yandan yurt içinde şubeler kuruyor, bir yandan da Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi ile yazışmalar yapıyordu.²⁵

Atatürk 9 Mart 1920 tarihinde Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne bir yazı göndererek cemiyetin vatan savunmasında yaptığı yardımlardan dolayı teşekkürlerini, takdirlerini ve sevincini bildirmiştir.²⁶ Atatürk bu cemiyetin kurulmasını istemesinin yanısıra bunlarla sürekli irtibat halinde olmuş, önemli olayları bildirmiş, onlardan da diğer teşekküllerden olduğu gibi ciddi katkı beklemiş ve onların desteğine çok önem vermiştir. 17.3.1920 İstanbul'un işgali üzerine İslâm âlemine gönderdiği beyannamenin bir suretini de bu cemiyete göndermiştir.²⁷ Bütün kolordulara, mülkî amirlere, bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderdiği önemli yazıları Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne de göndermiştir.²⁸ Büyük Millet Meclisi'nin açılması dolayısıyla bu cemiyete bir teşekkür telgrafi göndermiştir.²⁹ Cemiyet bir yandan yurt içinde şubeler kuruyor.³⁰ Bir yandan da İtilaf Devletlerine protestolar gönderiyordu. Amasya, Kayseri, Niğde, Burdur, Pınarhisar ve Kangal'da şubeleri bulunuyor ve Sivas ile işbirliği halinde çalışıyorlardı. Mustafa Kemal Heyet-i Temsiliye başkanı sıfatıyla Sivas'ı örnek göstererek diğer yerlerde de buna benzer cemiyetler kurulmasını teşvik etmişti. Türk hanımlarının da millî ve vatanî menfaatleriyle şiddetle ilgili olduklarını bu suretle ispat etmelerini ve bunu bütün cihana göstererek Türklerin Avrupa'da muhalif olan kamuoyunda asil ve her türlü ilerlemeye kabiliyetli olduklarını duyurmalarını istiyordu. Bu cemiyetin gerçekten vatan savunmasında maddî, manevî pek çok yardımları oldu.

22 Aralık 1919'da, İrade-i Milliye gazetesinde hanımlar tarafından kurulan bu cemiyet hakkında kadınların bu hareketlerini öven ve teşvik eden bir yazı çıkmıştı. Bu yazıda özetle "vatan endişesine iştirak eden ve mücadeleye giren kadınların şan ve şeref kazanacakları gibi geleceğin sosyal inkılâpları içinde ilk adamlarını atmış olmakla tarihte önemli bir yer işgal edecekleri belirtiliyordu."³¹

²⁴ Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, 1964, MEB.

²⁵ *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. 4, Ankara 1991, s. 256.

²⁶ T.İ.T.E Arşivi, 37/4167; *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, c. 4, s. 261.

²⁷ *A.g.e.*, s. 272, T.İ.T.E. Arşivi 37/40854.

²⁸ *A.g.e.*, s. 276, T.İ.T.E. Arşivi 24/3028.

²⁹ *A.g.e.*, s. 319, T.İ.T.E. Arşivi 37/4161.

³⁰ *A.g.e.*, s. 283, T.İ.T.E. Arşivi 37/27631.

³¹ *İrade-i Milliye* gazetesi, 22 Aralık 1919.

Türk kadını Kurtuluş Savaşı'na bizzat katılmakla kalmadı. Cephedeki erkeğinin yiyeceğini, giyeceğini de temin etti. Caphenesini taşıdı. Aile ocağının tütmesini sağladı. Bu durumu Kurtuluş Savaşı boyunca Anadolu'nun tüm cephelerinde görmek doğaldı. Atatürk bunu Konya'da Hilal-i Ahmer Kadınlar Şubesi'nin düzenlediği toplantıda ifade etmiştir. "Hanımlarımızın harekât-ı askeriyede milli mücadelenin muvaffakiyetle isalinde gösterdikleri hizmet ve muavenet orduya yapılan hizmetlerin en kıymetlilerinden birini teşkil etmektedir". "Dünyada hiçbir milletin kadını ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halâsa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar hizmet gösterdim diyemez."

"Çift süren, tarlasını eken, ormandan odununu kesen, mahsulatı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tütüren bütün bunlarla beraber kağnısıyla, kucağındaki yavrusuyla, yağmur demeyip, kış demeyip, sıcak demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvî fedakar ilahî Anadolu kadını olmuştur. Binanaleyh hepimiz bu büyük ruhlu, büyük duygulu kadınlarımızı şükran ve minnetle edebiyen tâziz ve takdis edelim."³²

Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanmıştı. Ama Mustafa Kemal için asıl bağımsızlık savaşı şimdi başlıyordu. Bu savaş toptan çağdaş uygarlığa erişme savaşıydı. Mustafa Kemal çağdaş uygarlığa geçerken elbette kadın erkek ayrımı yapamazdı. Çünkü o, Kurtuluş Savaşı'nda erkeklerden beklediği hizmeti kadınlardan da beklemişti. Hizmette de mükafatta da kadın, erkek ayrımı yapmamıştı. Atatürk'ün bu düşüncesi onun inkılâplarında da kendisini açıkça gösteriyordu. Atatürk inkılâpları dediğimiz inkılâplarda her konuda kadın, erkek birlikte düşünülmüştü. Çünkü ona göre insanlar iki cins olarak yaratılmıştı. Bunlar birbirinin tamamlayıcısı idi.³³ Cemiyetin yarısını ilerletirken, yarısını cahil bırakmak inkılâpların başarıya ulaşmaması demekti.

Atatürk Türk kadınına haklarını verirken Kurtuluş Savaşı'nda kendisiyle birlikte çalışan kimi arkadaşları onun düşüncesine katılmadılar. Onlara göre Türk kadını henüz bu seviyeye gelememişti, çok cahildi. Hattâ devrin en aydın kadınlarından olan Halide Edip de bunlar arasındaydı. Mustafa Kemal' in ilk yaptığı işlerden biri olan vapur ve tramvaylardaki perdelerin kaldırılmasına karşı çıkmıştı.³⁴

³² *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, c. 1-3, Ankara 1989, s. 151-152.

³³ *A.g.e.*, s. 153.

³⁴ Falih Rifki Atay, *Çaukaya*, İstanbul 1980, s 411.

Mustafa Kemal bu gibi düşüncelerden hiç etkilenmedi, yılmadı ilk olarak Türk kadınının Kurtuluş Savaşı'nda yaptığı işleri ve başarılarının yurt savunmasındaki katkılarını ortaya koymakla işe başladı. Çünkü o her hakkın bir vazife karşılığı olduğunu biliyordu.

1918'lerde henüz askerî zaferin kazanılmadığı bir tarihte onun kafasında eline büyük bir yetki geçtiği takdirde yapacağı sosyal inkılâpların plânı vardı. Bu plân inkılâpları yavaş yavaş halkı alıştırmaya çalışarak değil, birden bire ve bir anda yapmak. Çünkü o bunca yıl edindiği tahsil bilgi ve görgüyü cahil halkın seviyesine indirmeyi değil, onları kendi seviyesine çıkarmayı düşünüyör "ben onlar gibi değil, onlar benim gibi olsunlar" diyordu.

Medenî hayatta çalışan bir erkeğin sosyal ve fikrî hayat için eşinin de aynı düzeyde olmasını isteyeceğini ifade ederek dehasının bir parçası olan ileri görüşlülüğünü bir kere daha ortaya koyuyordu. Atatürk kadın meslesinde çok cesur olmak gerektiği, onların açılmasının dimağlarının ilim ve fen ile doldurulmasının korkulacak bir şey olmadığını, bu gibi endişelerin yersiz olduğunu anlatmaya çalışıyordu.

Atatürk'e göre kadın eğitimi çok önemliydi. Kadınlar erkeklerin geçtiği bütün tahsil derecelerinden geçmeliydi. Çünkü, ilk eğitim verilen yer ana kucağı idi. Atatürk kadının en önemli vazifesinin analık olduğunu söylemesine rağmen erkeklere açık olan bütün iş sahalarının kadınlara da açılmasını istemişti.³⁵ Türk kadınına sonsuz güveni olduğunu, erkeklerin çalıştığı bütün iş sahalarında kadınların da çalışabileceklerini bunu Kurtuluş Savaşı'nda ispatladıklarını, üzerlerine düşen görevi fazlasıyla yaptıklarını her yerde tekrarlamıştı. Savaştan sonra vatının yeniden imarını erkekler kadar kadınlardan da beklemişti.

Atatürk kıyafet konusunda da kadın, erkek ayrımı yapmamış, erkek kıyafetini medenileştirirken kadınlara müsamaha edilmeyeceğini söylemiş ve kadın kıyafetini şu şekilde tarif etmişti: Kadınların sosyal, iktisadi ve çalışma hayatında erkeklerle birlikte çalışmalarına engel olmayacak basit bir şekildir. Bu besit şekil kendi geleneklerimize aykırı değildir. Mustafa Kemal kadın kıyafeti konusunda aşırılıklardan yana değildi. Aslında onun için kadınlık meselesinde şekil ve kıyafet ikinci plânda yer alıyordu. O hayatın her sahasında kadının, erkekle birlikte yükselmesi ve Avrupa kadınlarının üstüne çıkmasını istiyordu.³⁶

³⁵ Utkan Kocatürk, *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara 1984, s. 97-98.

³⁶ *Hakimiyet-i Milliye*, 29 Mart 1923; *Söylev ve Demeçler*, s. 151-157.

Atatürk sosyal hayatta da kadının yerini almasını arzu etmiş, çıktığı yurt gezilerine eşini de götürerek örnek olmuştu. Verdiği davet ve balolara kadınların da katılmasına bilhassa önem vermişti.

Onun en yakın arkadaşları dahi onu anlayamamışlardı. Hattâ bir gece yakın arkadaşı Fuat Bulca'nın evine gelen Mustafa Kemal "Hanımefendi nerede" diye sorunca Bulca oldukça sert davranmıştı. Mustafa Kemal arkadaşı'nın o anki ruh halini yadırgamadı. Hatta böyle bir karşılık göreceğini bile bile "Hanımefendi nerede?" diye sormuştu. Çünkü o işlenmemiş bir yolun başında olduğunu biliyordu. İnada ve kararlı bir şekilde olayların üzerine yürüdü, hiçbir zaman yılmadı. Kadınlık konusundaki katı taassubu silmek kadını bir tabu olmaktan çıkarmak normal hayatın içine dahil etmek istiyordu. Kararlı davranıyor bu gibi tepkileri normal karşılıyordu.

Mustafa Kemal hiçbir zaman hisleriyle hareket etmedi. O akılcı gerçekçi tavrını her konuda olduğu gibi kadın konusunda da ortaya koydu. Annesine karşı derin bir sevgi ve hürmet besliyordu. İzmir Karşıyaka'da annesinin mezarı başında çok içli bir konuşma yapmıştı. Annesine olan derin sevgi ve hürmeti vatan sevgisiyle birleştirerek ulvileştirmişti. Atatürk'ün Türk kadınına duyduğu güven ve sevginin temeli annesine duyduğu sevgi ve güvende yatıyordu. Mustafa Kemal vatanı ana gibi görüyordu. Annesinin mezarı başında onu kaybetmenin acısını, ancak vatanın kurtuluşu sevinciyle hafifletiyordu.³⁷

Mustafa Kemal annesinin ihtar ve nasihatlarını dinler, fakat kendi akline, mantığına uymuyorsa riayet etmezdi. Etki altında kalmazdı. Çünkü onun kendisinden bir nesil geride olduğunu, onun düşüncelerini aynen uygulamanın geriye dönüş olacağını düşünürdü. Fakat hiçbir zaman ona isyan ederek kalbini de kırmazdı. Mustafa Kemal'in annesi ve kızkardeşi onun yaptığı tüm inkılâplarda ona inanmış ve desteklemişlerdi.³⁸

Mustafa Kemal askerî zaferden sonra çıktığı yurt gezilerinde yaptığı konuşmalarında kadınların da erkeklerle eşit haklara sahip olmaları gereğine işaret ediyordu. Fakat aynı tarihlerde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde seçim kanunu değiştirilirken ilgi çekici tartışmalar oluyordu (Nisan 1923). Bu seçim kanununda kadınlara seçme ve seçilme hakkı verilmediği gibi milletin bir ferdi olarak da sayılmıyordu. TBMM üye sayısı erkek nüfusa göre tespit

³⁷ *Atatürk Ansiklopedisi*, c. 1, İstanbul 1971, s.71.

³⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Tamim ve Telgrafları*, c.5, Ankara 1972, s. 113-114.

edilmişti. Elbette milletin yarısını saymayan bir seçim sistemi demokratik olamazdı. Mustafa Kemal ile arkadaşları arasındaki önemli fark burada da çok açık bir biçimde ortaya çıkıyordu.

O, TBM Meclisi'ndeki arkadaşları gibi kadınların oyları için vekaletlerinin kocalarında ya da babalarında olduğunu kabul etmiyor, kadınların da erkekler gibi düşünme ve idrak etme kabiliyetine sahip olduklarını dolayısıyla onların erkeklerle eşit hak ve sorumluluklara sahip olmaları gerektiğini düşünüyor ve buna göre hareket ediyordu. Türk kadınına şahsiyet kazandırmada kararlıydı. Çağdaş dünya gidişine ayak uydurmak için bunun şart olduğunu biliyordu.

Türkiye'de kadınlar 3 Mart 1924'de kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile erkeklerle eşit eğitim öğretim hakkına sahip oldular Türkiye'de eğitimin demokratikleşmesi bu kanunla olmuştu. Mustafa Kemal'in istediği sistem kız erkek tüm çocuklara ve modern dünyanın değerlerine açık olan eğitim idi. Bunu medresenin sağlaması imkansızdı. Medrese Osmanlı İmparatorluğu'nda belirli bir zümre içindeki erkek çocuklarının eğitimine ayrılmıştı. Burada demokratik ve laik bir eğitimden söz edilemezdi. Çağdaş demokratik bir eğitim ancak, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile gerçekleşti. 1927'de din dersi zorunlu olmaktan çıkarıldı. Bu suretle eşit eğitim imkanlarına kavuşan Türk kadınının her meslekteki yetişme gayreti ve aldığı hizmetler kendisinin diğer kanunî haklara sahip olabileceği fikrini uyandırdı.

1926 yılında İsviçre Medenî Kanunu esas alınarak, Türk Medenî Kanunu çıkarıldı. Bu kanunla Türk kadını birçok esas haklarına en ileri medeniyet seviyesinde ulaşmıştı. Medenî Kanunun Türk kadınına sağladığı en önemli haklar, çok evlenmenin kalkması ve boşanma hakkının kadınlara da tanınması idi. Atatürk kadınının siyasî ehliyetsizliği konusunda mantukî hiçbir sebep olmadığını biliyordu.³⁹

Türk kadınına seçme ve seçilme hakkının verilmesinde Türk Ocaklarının çok büyük katkıları olmuştu. Türk Ocaklarının en çok önem verdikleri konulardan biri de Türk kadını idi. Burada kadın erkek ayrımına şiddetle karşı çıkmış, ailenin temelini oluşturan kadınlığın ihmal edilmiş olduğundan şikayet edilmişti.⁴⁰ Kadının siyasal, ekonomik ve sosyal hayatta yerini alması gerektiğini savunmuşlardı. Türk Ocaklarında İstanbul, Ankara dışın-

³⁹ Afet İnan, *Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara 1969, s. 89.

⁴⁰ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları 1912-1931*, Ankara 1992, s. 69.

daki şubelerde bile kadınlar tarafından çeşitli konularda konferanslar verilmiş ve bunlar ilgiyle izlenmişti. Konferansların dışında müsamereler, konserler ve musikî faaliyetleri yapılmıştı.

17 Ocak 1924 tarihinde İstanbul Türk Ocağı'nda Nezihe Muhittin Hanım bakanlar kurulunda aile hukuku ele alındığı bir sırada "aile hukuku" konulu bir konferans vermişti. Nezihe Muhittin Hanım 1927'de yaptığı bir kongrede de kadınlara oy hakkı tanınmasını ve kadınların yerel saçımlara katılmasını istiyordu. Afet İnan Hanım da 1930 yılında kadınların "İntihap Hakları" konulu bir konferans vermiş ve Atatürk de bunu dinlemişti. Bu konferanslar büyük ilgi görmüş, basın tarafından da sıkı bir şekilde takip edilmişti.⁴¹

Türk kadını, 3 Nisan 1930'da belediye, 5 Aralık 1934'de ise milletvekili seçme ve seçilme haklarıyla erkeklerle eşit bir duruma geldi. Atatürk siyasî ve sosyal hakların kadın tarafından kullanılmasının beşeriyetin saadeti ve prestiji açısından gerekli olduğuna emindi. Bu karar Türk kadınına sosyal ve siyasî hayatta bütün milletlerin üstünde yer vermişti. Atatürk çarşaf içinde, peçe altında ve kafes arkasındaki Türk kadını artık tarihlerde aramak lazım geleceğini, Türk kadınının evdeki medenî mevkiini salahiyyetle işgal ettiğini, iş hayatının her sahasında muvaffakiyetler gösterdiğini, siyasî hayatta belediye seçimlerinde tecrübesini yapan Türk kadınının bu seferde mebus seçme ve seçilme suretiyle haklarının en büyüğünü elde etmiş olduğunu söylüyordu.⁴²

Bu haklar Türk kadınının uzun mücadelelerden sonra elde ettiği haklar değildi. Batıda kadınlar daha Fransız İhtilali döneminde statülerinde bir değişiklik istemeye başlamışlardı. Batıda kadın hareketleri başlangıcında kendini topluma kabul ettirmiş etkili kadınlarca yönetiliyordu.⁴³ Batıda kadınlar hukukî ve siyasî haklarını yavaş yavaş, kademe kademe elde ettiler. Fakat 20. yüzyılın başlarında Türk kadınının pasif uğraşması kapanmadan kurtulmak, sokağa serbest çıkabilmek, erkeği ile yan yana arabaya binebilmek, eğitim öğretim imkanlarından faydalanabilmek içindi. Bu konuda kamuoyundaki tutucu zihniyetin yıkılmasına çalışılıyordu. 20. yüzyılda Türk kadın-

⁴¹ 24 Mayıs, 23 Temmuz, 31 Teşrin-i Evvel 1927 *Cumhuriyet*, 15 Mart, 6-11-19-29 Teşrin-i Evvel 1927 *Hakimiyet-i Milliye*, 26 Mart, 14 Haziran, 27 Teşrin-i Evvel 1928 *Cumhuriyet* gazeteleri.

⁴² Perihan Naci Eldeniz, *Bellekten*, c. XX, sayı 80, Ankara 1956, s. 741.

⁴³ Caporal, a.g.e., s. 20.

larının yazılarında sosyal meseleler ele alınmıştı. Fakat bu istekler batı ülkelerindeki gibi örgütlü bir sistem içinde değildi. Fert, ferdi hürriyet istekleri vardı. Burada akla şöyle bir soru gelebilir. Mustafa Kemal Türk kadınına bu hakları vermeseydi, acaba Türk kadını bu haklarını elde edebilecek miydi?

- Türk kadını bu haklarını ergeç mudaka kazanacaktı. Ama kimbilir kaç yıl ve nice kurbanlardan sonra.

Batı kadınının 18. yüzyıldan beri örgütlenerek, mücadele vererek, kazandıkları haklarını Türk kadını Mustafa Kemal'in cesareti, kararlı tutumu, ileri görüşü, çağdaş uygarlığa erişme isteği sayesinde çok kısa bir sürede hatta birçok Batı ülkesinden önce elde etti. Burada mukayese edilmesi açısından bazı ülkelerden örnekler verelim:

Kadınların siyasî haklarını kazanmaları:

Avusturya	1918
Belçika	1921 seçme, 1948 seçilme
Danimarka	1915
Finlandiya	1906
Fransa	1944
F. Almanya	1919
Yunanistan	1952
İtalya	1945
Norveç	1907 seçme, 1913 seçilme
İspanya	1931
İsveç	1921
İsviçre	1971
İngiltere	1928
ABD	1920
S. Rusya	1917

Atatürk medenî memleketlerin birçoğunda kadından esirgenen bu hakkın bugün Türk kadınının elinde olduğunu ve onu selahiyet ve liyakatla kullanacağını ifade ediyordu. Fakat şunu ilave etmek gerekir ki, Türk kadını bu yeni duruma çok kolaylıkla uyum sağladı. Atatürk'ün kendisine verdiği hakların kıymetini bildi, Atatürk Türk kadınına haklarını bütünüyle vermişti. Fakat bu hakların zamanın seyri içinde geliştirilmesi ve iyi kullanılması da en az verilışı kadar önemliydi. Çağdaş Türk kadınının niteliğini belirleyen en

önemli nokta onun bu haklarından hiçbir şekilde ödün vermemesi ve zamanın seyri içinde bunları geliştirebilmeleri olmuştur. Atatürk köy kadınına fazla zorlamadı, bunu zamanın seyrine bıraktı. Köy kadını evin dışında çalıştığında şehir ve kasaba kadınına göre daha hürdü. Onun asıl korktuğu şehirdeki harem zihniyeti idi.⁴⁴ Türkiye kadınına erkekle eşit hukukî statü sağlamış ilk Müslüman ülkedir. Bu diğer Müslüman ülkelere de cesaret kazandırmıştı.

Mustafa Kemal'in ideolojisi ya da Kemalizm dediğimiz ideoloji hiçbir zaman dogmatik ya da totaliter bir ideoloji olmadı. Kemalizm'i demokratik ideolojiler arasında görmek en doğru olanıdır.

Kadınlara eşit eğitim imkanı ve eşit hukukî statü sağlaması, onun Türk kadınına çağdaşlaştırmak istemesi kadar demokrasi anlayışının da yansımasıdır.

Mustafa Kemal hiçbir donmuş ve kalıplaşmış düstur bırakmadı. Zamanın süratle döndüğü bir dünyada asla değişmeyecek hükümler getireceğini iddia etmenin, aklın ve ilmin gelişmesinin inkar olduğunu söyledi.

Bu da Mustafa Kemal'in akılcılığının ve gerçekçiliğinin bir parçası idi. Bugün çağdaş olan, yarın olmayabilir. Onun için çağdaş olmak demek daima ileriye yönelik olmak demektir. Atatürk'ün tuttuğu yol budur.

Bu ilkeyi kadın haklarına uyguladığımızda Atatürk döneminde verilen haklarda bazı gelişmeler olması gerekir. Biz bu gelişmelere ait çalışmaların yapıldığını memnuniyetle görüyoruz. Bu gidiş zaruridir. Bundan korkmamak gerekir. Türk kadını için artık geriye dönüş söz konusu olamaz. Türk kadını Atatürk'ün gösterdiği ışıklı yolda yürümeye mecburdur. Kendisi için en doğru yol budur. Modern Türk kadını bunun bilincindedir.

⁴⁴ Falih Rıfkı Atay, *a.g.e.*, s. 412.